

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SO'Z BIRIKMALARINING SINTAKTIK VA SEMANTIK TAHLILI

Anaxon Ibragimova

Urganch davlat universiteti

Annotatsiya:

O'zbek tilida: Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi so'z birikmalarini sintaktik va semantik jihatdan chuqur tahlil qiladi. Tillararo farqlar va o'xshashliklar korpus tahlili asosida o'rganilib, til o'rganish, tarjima va Kompyuter lingvistikasi sohalarida qo'llanilishi haqida muhim xulosalar chiqariladi.

English: This article offers an extended comparative analysis of collocational patterns between English and Uzbek from syntactic and semantic perspectives. Using corpus data, the study highlights language-specific differences and similarities, with implications for language education, translation, and computational linguistics.

Русский: В статье представлен расширенный сравнительный анализ коллокационных моделей в английском и узбекском языках с синтаксической и семантической точек зрения. На основе корпусных данных обсуждаются межъязыковые различия и сходства, а также их использование в обучении, переводе и компьютерной лингвистике.

Kalit so'zlar:

O'zbek tilida: so'z birikmalari, sintaksis, semantika, o'zbek tili, ingliz tili, korpus tahlili, til o'rganish, tarjima

English: collocation, syntax, semantics, Uzbek language, English language, corpus analysis, language learning, translation

Русский: коллокация, синтаксис, семантика, узбекский язык, английский язык, корпусный анализ, обучение языку, перевод

Ikki va ko'p tilli muhitda so'z birikmalarini o'rganish tillar leksikon va sintaksisni qanday tashkil qilib ma'no yaratishini tushunish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. So'z birikmalari ona tilida so'zlashuvchilar uchun tabiiy eshitiladigan, biroq til o'rganuvchilar va tarjimonlar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin bo'lgan tez-tez uchraydigan so'z juftliklari yoki guruhlaridir. Agglutinativ turk tili bo'lgan o'zbek tili va tahliliy hind-yevropa tili bo'lgan ingliz tili sintaktik tuzilma, so'z yasalihi hamda semantik tashkilotdagi chuqur farqlar tufayli so'z birikmalarida sezilarli tarzda farqlanadi. Ushbu maqola tilshunoslikning turli sohalarida, jumladan til o'qitish va hisoblash modellashtirish uchun bu farqlar va ularning ta'sirini ochib berishga qaratilgan. Tadqiqot korpus ma'lumotlariga asoslanib, tez-tez ishlatiladigan so'z

birikmasi juftliklari hamda ularning haqiqiy til ishlatilishidagi vazifasi haqida dalillarga tayangan tushunchalarni taqdim etadi [1].

So'z birikmalari asosiy sintaktik qurilmalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu qurilmalar o'zbek va ingliz tillari o'rtasida ancha farqlanadi. Ingliz tilida so'z birikmalari ichidagi grammatik munosabatlarni belgilash uchun qat'iy so'z tartibi ishlatiladi. Masalan, "make a decision" kabi fe'l-ot birikmalari yoki "strong coffee" singari sifat-ot juftliklari yordamchi fe'llar va predloglar yordamida ma'noni shakllantiruvchi aniq sintaktik qoidalarga amal qiladi. Qat'iy ega-kesim-to'ldiruvchi so'z tartibi so'z birikmalarining ko'pincha barqaror iboralar, semantik jihatdan aniq va til foydalanuvchilari tomonidan yaxlit holda o'rganiladigan tuzilmani yaratadi [2].

Bunga qarshi ravishda, o'zbek tili agglutinatив so'z yasaliши va nisbatan erkin so'z tartibi bilan ajralib turadi. Qo'shimchalar nafaqat so'z tartibini, balki grammatik rollarni ham bildiradi. O'zbek tilidagi so'z birikmalari aksariyat hollarda zamon, nisbat yoki kelishikni ifodalovchi qo'shimchalarni o'z ichiga olgan morfologik murakkab so'zlar yoki moslashuvchan iboralar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Misol tariqasida, inglizcha "to give advice" so'z birikmasiga o'zbekchada "maslahat bermoq" fe'l iborasi to'g'ri keladi va bu yerda -moq qo'shimchasi noaniq fe'l shaklini bildiradi. O'zbek sintaksisining moslashuvchanligi ma'noni yo'qotmasdan turlicha ibora tartiblarini qo'llash imkonini beradi va bu so'z birikmalarining shakllanishi hamda tilda tarqalishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu morfologik boylik o'zbek tilida so'zlashuvchilarning so'z birikmalarini nafaqat so'z juftliklari, balki morfologik jihatdan bog'langan birliklar sifatida qabul qilishini anglatadi, bu esa ingliz tilida so'zlashuvchilar uchun o'zbek tilini o'rganishda va aksincha muhim qiyinchiliklar tug'diradi [3].

Sintaksisdan tashqari, so'z birikmalari semantik munosabatlar orqali ham shakllanadi, ya'ni so'zlar tushunchalarni ifodalash uchun qanday qilib ma'noli birlashadi. Ingliz tilidagi so'z birikmalari ko'pincha aniq semantik prosodiyani namoyon etadi, bunda juftliklar oddiy birikma chastotasidan tashqari qo'shimcha ma'nolarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, "strong argument" iborasi jismoniy kuchdan ko'ra ko'proq narsani anglatadi va u mulohazalardagi mustahkamlikni bildiradi. Bunday nozik semantik qatlamlar ona tilidagi ravonlikka erishish uchun albatta o'zlashtirilishi lozim [5].

O'zbek tilidagi so'z birikmalari turk madaniy va lingvistik an'analari bilan shakllangan semantik toifalarni aks ettiradi. Ko'pgina barqaror iboralar va idiomatik so'z birikmalarining bevosita inglizcha ekvivalentlari mavjud emas va bu tarjima jarayonida madaniy moslashuvni talab etadi. Masalan, o'zbek tilidagi ijtimoiy ierarxiya yoki odob-axloq bilan bog'liq ayrim so'z birikmalari an'anaviy kontekstlarda metaforik ma'nolarni o'zida mujassam etadi va ular so'zma-so'z tarjima qilinganda asosiy ma'nosi yo'qolishi yoki suyultirilishi ehtimoli yuqori. Bu semantik o'ziga xoslik so'z birikmalari ishlatilishida pragmatik farqlarga olib keladi va tarjimonlar hamda til

o'rganuvchilar uchun so'z birikmalari semantikasida yashiringan madaniy kontekstni tushunishning zarurligini ta'kidlaydi [6].

Ingliz tilidagi so'z birikmalari tez-tez umumiy fe'l-ot juftliklarini, sifat-ot juftliklarini hamda frazali fe'llarni o'z ichiga oladi va bu uning tahliliy tuzilishiga to'liq mos keladi. Britaniya Milliy Korpusi va boshqa ingliz korpuslarida "make a decision", "take a break" va "heavy rain" kabi so'z birikmalari eng ko'p ishlatiladigan so'z birikmalari qatorida ko'rsatilgan va bu sintaktik muntazamlilik hamda semantik prototipiklikka tayanishni tasdiqlaydi [1].

Aksincha, o'zbek korpuslari tilning agglutinatив tabiatiga moslashgan morfologik murakkab fe'llar va ot-fe'l iboralarining keng tarqalganligini ochib beradi. "Maslahat yozish" va "qattiq gapirish" kabi so'z birikmalari semantik munosabatlarning morfologik va sintaktik jihatdan qanday kodlanishini yaqqol ko'rsatadi. Chastota tahlili shuni isbotlaydiki, ingliz tilidagi so'z birikmalari qat'iy qo'shnilikka bog'liq bo'lsa-da, o'zbek tilidagi so'z birikmasi juftliklari oraliq morfemalar yoki moslashuvchan so'z tartibi bilan ajratilishi mumkin, biroq semantik birlik buzilmagan holda saqlanadi [7].

O'zbek tilining grammatik munosabatlar, jihat va modalni bildirish uchun qo'shimchalarni keng qo'llashi so'z birikmalari imkoniyatlariga bevosita ta'sir qiladi. Fe'l yoki otning morfologik variantlari so'z birikmalari profilini o'zgartirishi mumkin va bu ingliz tiliga nisbatan yanada keng kombinatoriy moslashuvchanlikni yaratadi, chunki ingliz tili asosan bu nozik farqlarni yetkazish uchun yordamchi fe'llar va predloglarga tayanadi. Bu farq shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi ko'pchilik so'z birikmalari barqaror bo'lib, yodda saqlanishi zarur, o'zbek tilidagi so'z birikmalari esa asosiy so'zlarga turli qo'shimchalar qo'shish orqali samarali ravishda ishlab chiqarilishi mumkin [4].

Ikkala tildagi frazeologik cheklovlar so'zlarning madaniy va semantik jihatdan qabul qilingan iforalarga birikish imkoniyatini chegaralaydi. Ingliz tilida idiomalar va barqaror iboralar kabi frazeologik birliklar sintaktik qat'iylik va semantik shaffof emaslikka ega bo'lib, ularni o'zlashtirish uchun maxsus pedagogik yondashuvlar talab etiladi. O'zbek frazeologiyasi ham xuddi shunday maqollar, idiomatik iboralar va madaniy konnotatsiyalarni o'z ichiga olgan formulali so'z birikmalarini qamrab oladi va ularni ma'no hamda kommunikativ samaradorlikni saqlash maqsadida ikki tilli ta'limda va tarjimada to'g'ri qo'llash zarur [8].

Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi so'z birikmalarining qiyosiy tadqiqoti bir nechta muhim sohalarda amaliy ahamiyatga ega. Til o'qitishda so'z birikmalarining morfo-sintaktik va semantik xususiyatlarini tushunish o'quv dasturi ishlab chiquvchilarga ravon va idiomatik til ishlatishni rag'batlantiradigan maqsadli lug'at hamda grammatika mashqlarini yaratishda yordam beradi. Masalan, ingliz tilini o'rganayotgan o'zbeklar barqaror so'z birikmalariga aniq ko'rsatmadan katta foyda

ko'radilar, o'zbek tilini o'rganayotgan inglizlar esa morfologik hosilalar va moslashuvchan sintaktik shakllar bo'yicha maxsus tayyorgarlikni talab qiladilar [9].

Tarjima amaliyotida tabiiylik va aniqlikni ta'minlash uchun so'z birikmalari ekvivalentlarini ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqish zarur. So'zma-so'z tarjimalar ko'pincha har bir tilga xos bo'lgan semantik nozikliklarni yoki frazeologik cheklovlarni to'liq aks ettira olmaydi. Shuning uchun tarjimonlar so'z birikmalari me'yorlari va madaniy kontekst bilan chuqur tanishib chiqishlari, so'zma-so'z moslashtirishdan ko'ra dinamik ekvivalentlikdan foydalanishlari lozim [6].

Kompyuter lingvistikasida so'z birikmalari tadqiqotlari tabiiy tilni qayta ishlash algoritmlarini sezilarli darajada yaxshilaydi, ayniqsa ingliz va o'zbek kabi turli morfo-sintaktik tuzilmalarga ega til juftliklari uchun. Mashinali tarjima va matnni avtomatik tahlil qilish tizimlari so'z birikmalarini samarali boshqarish uchun morfologik tahlil va ko'p so'zli ifodalarni tanishni birlashtirgan mustahkam modellarni talab qiladi. Korpusga asoslangan tushunchalar yordamida ishlab chiqilgan bunday vositalar yuqori tarjima sifatini ta'minlash va yaxshiroq til texnologiyasi resurslarini yaratishda muhim hissa qo'shadi [10].

Xulosa

Ushbu batafsil qiyosiy tahlil o'zbek va ingliz tillaridagi so'z birikmalarini shakllantirishda sintaksis, semantika va morfologiya o'rtasidagi murakkab munosabatni yaqqol ko'rsatdi. Tilshunoslik tipologiyasidagi farqlar, ya'ni tahliliy va agglutinatив xususiyatlar til egallash, tarjima va hisoblash qayta ishlashga ta'sir qiluvchi turli xil so'z birikmalari xatti-harakatlarida namoyon bo'ladi. Kelajakdagi tadqiqotlar o'zbek-ingliz uchun parallel korpuslarning hajmi va xilma-xilligini oshirishi, so'z birikmalarining pragmatik va diskurs o'lchamlarini chuqurroq o'rganishi hamda morfologik o'zgaruvchanlikni hisobga oluvchi ilg'or hisoblash modellarini ishlab chiqishi zarur. Bunday sa'y-harakatlar bu sohadagi tushunchalarni yanada chuqurlashtiradi va muhim ikki tilli kontekstda amaliy ilovalarda sezilarli yaxshilanishlarni ta'minlaydi.

Adabiyotlar

1. "LINGUISTIC MODEL OF COLLOCATIONS WITH ENGLISH NOUNS AND THEIR TRANSLATION INTO UZBEK." Scientists.uz, vol. 3, no. 12, Dec. 2024, pp. 78-83.
2. Seretan, Violeta. Syntax-Based Collocation Extraction. Springer, 2011.
3. Tomić, Gorica. "A Corpus-Based Analysis of the Collocational Behavior of the Nouns Deformity and Malformation in Medical English." ESP Today, vol. 9, no. 2, 2021, pp. 297-317.
4. Li, W. "Changes in Word Order Do Not Eliminate the Collocation Advantage: An Eye-Tracking Study." Bilingualism: Language and Cognition, 2025.

5. Asadova, Birgul. "The Role of Collocations in English Language Teaching." *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum*, vol. 1, no. 2, 2024.
6. Otakhonova, S.U. "Using Collocations in Teaching English." *Cyberleninka*, 2021.
7. Suyunov, D., and Mirzaev, A. "Morphological Patterns in Uzbek Collocations." *Uzbek Linguistic Journal*, vol. 14, no. 1, 2023.
8. Alimov, J. "Phraseological Units in Uzbek and Their Semantic Aspects." *Turkic Studies*, 2022.
9. Karimov, N. "Challenges of Translating Collocations between Uzbek and English." *Translation Studies Quarterly*, vol. 7, no. 3, 2024.
10. Rashidov, O. "Computational Approaches to Uzbek-English Collocation Recognition." *Journal of Language Technology*, 2025.